

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 04|2016 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

Fundacja Centrum GeoHistorii • Instytut Geodezji i Kartografii • Instytut Historii KUL
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US • Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN
Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska, Radosław Skrycki,
Tomasz Związek (sekretarz redakcji), Tomasz Panecki

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

autorzy, Julia Szotysek

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 4

Wojciech Chudziak, Martyna Deszczyńska, Zbigniew Górczak, Maria Jankowska, Iwona Jażdżewska,
Andrzej Klonder, Anna Kołodziejczyk, Andrzej Kopiczko, Małgorzata Elżbieta Kowalczyk,
Adam Kozak, Joanna Kumor-Mielnik, Mieczysław Kunz, Dariusz Lorek, Wojciech Mielewczyk,
Grzegorz Myśliwski, Wiesław Nowosad, Piotr Pabjanek, Marek Radoch,
Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Francesco Somaini, Péter Szabó, Piotr Werner, Filip Wolański

Redakcja map

autorzy, Tomasz Panecki

Adres Redakcji

Fundacja Centrum GeoHistorii
Redakcja Studia Geohistorica
05-082 Stare Babice, ul. Gen. Tadeusza Kutrzeby 4

Strona internetowa

studiageohistorica.pl
Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika Studia Geohistorica

Współwydawcy rocznika

Biblioteka Główna Uniwersytetu Szczecińskiego, Fundacja Centrum GeoHistorii,
Instytut Geodezji i Kartografii, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II,
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: *Kalisz – Plan miasta i przyległej okolicy* autorstwa Ludwiga von Bröckera z 1802 r.

Skład i łamanie: Artur Hamryszczak

© Copyright by Fundacja Centrum GeoHistorii

ISSN 2300-2875

Nakład 100 egz.

Warszawa 2016

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Ludomir Sawicki

Geografia a krajoznawstwo

(uwagi wstępne Beata Konopska, opracowanie Beata Konopska) 7

Stanisław Herbst

Prace nad „Atlasem historycznym Polski”

(uwagi wstępne Henryk Rutkowski, opracowanie Henryk Rutkowski)..... 14

Artykuły • Articles and theses

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Czym były mazowieckie "płozy"? (uwagi wstępne)

What were the Masovian "płozy"? (Preliminary Remarks) 27

Robert Klimek

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlą a Świętą Lipką

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka 38

Ewa Ziółek

Relacja Grzegorza Piramowicza o osuszaniu Bagien Pontyjskich za pontyfikatu Piusa VI

Grzegorz Piramowicz's Account of Draining the Pontian Marshes during

the Pontificate of Pope Pius VI 51

Krzysztof Boroda

Wpływy z czopowego jako wskaźnik lokalnego zróżnicowania poziomu produkcji

piwa pełnego w miastach Królestwa Polskiego w latach 60. XVI w.

Income from Czopowe as an Indicator of Regional Diversity of Full Beer

Production in the Cities of the Polish Crown in the 1560s 66

Xavier Rochel

The End of Gaps and Heathlands in French National Forests, 19th Century.

A Case Study Based on Forest Management Plans

Zanik polan i wrzosowisk we francuskich lasach państwowych w XIX w.

Studium przypadku na podstawie planów zarządzania lasami 81

Tomasz Figlus

Typy morfogenetyczne wsi w środkowej Polsce

Morphogenetic Types of Rural Settlements in Central Poland..... 90

Tomasz Babczyński, Tomasz Kubik, Roman Ptak, Grzegorz Strauchold
GIS as a Tool to Analyze the History of Silesia and the Changes in its Political
(and Cultural) Geography
GIS jako narzędzie do analizy historii Śląska oraz zmian w jego geografii politycznej
i kulturowej..... 113

Mateusz Zawadzki
„Tabella miast, wsi i osad Królestwa Polskiego” jako źródło do badań
nad strukturą parafialną województwa lubelskiego
The “Tabella of Towns, Villages and Settlements of the Kingdom of Poland”
as the Source for Research into the Parochial Structure of the Lublin Voivodeship 142

Anna Paulina Orłowska, Bartosz Nowożycki, Grzegorz Pac
Handel wołami na terenie Wielkopolski i Śląska w świetle szesnastowiecznego
spisu jarmarków i komór celnych
The Trade in Oxen on the Territory of the Greater Poland and Silesia in the Light
of the 16th Century Description of Annual Fairs and Toll Houses 153

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

Historical Atlas of Poland in the 2nd half of the 16th Century: Voivodeships of Cracow,
Sandomierz, Lublin, Sieradz, Łęczyca, Rawa, Płock and Mazovia, ed. by Marek Słoń;
transl. by Agata Staszewska; Martha A. Brożyna, Peter Lang Edition,
Frankfurt am Main 1973–[2014],
4 volumes, XXIX + 1597 pp., illustrations, 27 folded maps
(Alexei Frolov) 163

Magdolna Szilágyi: On the Road: The History and Archaeology of Medieval
Communication Networks in East-Central Europe, Budapest 2014
(Archeolingua Series Minor, 35),
ss. 254, 89 il. (w tym 30 map i 4 plany miast)
(Ewelina Siemianowska)..... 169

The World in a Mirror, Word Maps from the Middle Ages to the Present Day,
ed. Jan Parmentier, Museum aan de Stroom, Antwerp 2015, ss. 192, il. 150 + 25
(Lucyna Szaniawska)..... 173

Kartografia morska i krain nadmorskich, red. R. Skrycki, Instytut Historii
i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego,
Zespół Historii Kartografii Instytutu Historii Nauki PAN, Szczecin 2014;
24 × 17 cm, ss. 204, 54 ryc., 4 tab.
(Jan Rutkowski)..... 177

Алексей А. Фролов, Нина В. Пиотух: Исторический атлас Деревской пятины Новгородской земли (по писцовым книгам письма 1495–1496 годов). В 3 томах: Москва–Санкт-Петербург, Альянс-Архео, 2008.
Т. 1: Исследование и таблицы, ss. 368;
Т. 2: Атлас и справочные материалы, ss. 272;
Т. 3: Уездные планы последней четверти XVIII века, ss. 266
(Rostysław Sossa)..... 182

Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany, t. 10–12 (Ra–Rż),
red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, [autorzy haseł: U. Bijak, E. Borysiak,
J. Chłędzińska, B. Czopek-Kopciuch, P. Dudek, A. Galasińska, W. Makula-Kosek,
I. Nobis, R. Przybytek, P. Swoboda, U. Wójcik, K. Zawodzińska-Bukowiec, Z. Zierhoffer],
Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego, Kraków 2015, ss. 160 (t. 10), 146 (t. 11), 168 (t. 12)
(Ewa Oronowicz-Kida)..... 185

Kit Mayers: The First English Explorer. The Life of Anthony Jenkinson (1529–1611)
and his Adventures on Route to the Orient, Devon 2015, ss. 366
(Krystyna Szykuła)..... 189

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Konferencja „Przestrzenne aspekty historycznych badań demograficznych, społecznych
i gospodarczych (do 1945 r.)” – Pobierowo, 21–23 października 2015 r.
(Michał Gochna) 195

„European Social Science History Conference” – Walencja (Hiszpania),
30 marca–2 kwietnia 2016 r.
(Michał Gochna) 195

Zebranie naukowe polskiej sekcji European Society for Environmental History – Warszawa,
16 stycznia 2016 r.
(Piotr Guzowski) 196

„Mapa jako narracja interpretacyjna”. XXIX Ogólnopolska Konferencja Historyków
Kartografii – Wrocław, 24–26 września 2015 r.
(Jerzy Ostrowski) 197

Sprawozdanie z konferencji „Województwo poznańskie w XVI w.” – Kościan, 1 lipca 2015 r.
(Michał Słomski)..... 202

Sprawozdanie z konferencji „Geografia historyczna. Wyzwania przyszłości” – Łódź,
11–12 czerwca 2015 r.
(Magdalena Deptuła)..... 204

Spis treści

Pro memoria

Alfred Franciszek Kaniecki (1941–2016) 207

* * *

Listy do redakcji 209

Informacja dla autorów • Guidelines for Authors 210

Ślady średniowiecznej granicy Warmii między Reszlem a Świętą Lipką

Robert Klimek

W 1772 r. w wyniku pierwszego rozbioru Polski Warmia została wcielona do Królestwa Prus. Mimo likwidacji granicy administracyjnej przez długie lata utrzymywał się w tym regionie podział religijny: na Warmii mieszkali katolicy, a na pozostałym obszarze Prus – protestanci. Taki stan rzeczy trwał aż do zakończenia drugiej wojny światowej. Choć Warmia jako dominium biskupa nie istnieje już od wielu lat, to jednak pozostały relikty jej dawnej granicy. Najczęściej są to kamienie graniczne, kopce i wały podłużne. Niektóre z nich – co potwierdzają źródła – mają chronologię średniowieczną. Zazwyczaj tego typu relikty miały szansę przetrwać jedynie na obszarach zalesionych. Podczas własnych badań terenowych zauważyłem, że znaki graniczne Warmii, które rozmieszczono na terenach rolniczych, w większości zostały zniszczone. Te, które przedstawiam w niniejszym artykule, znajdują się w lesie między Reszlem i Świętą Lipką. Jak dotychczas obiekty te nie były omawiane w literaturze przedmiotu, jednak wydaje się, że ze względu na swą wartość historyczną jak najbardziej na to zasługują.

Historia granicy Warmii

Diecezja warmińska została ustanowiona 29 lipca 1243 r. Wówczas to na polecenie papieża Innocentego IV legat Wilhelm z Modeny dokonał we włoskim mieście Anagni podziału obszaru ziem pruskich na cztery diecezje: chełmińską, pomezzańską, warmińską i sambijską. Obszar diecezji warmińskiej od zachodu wyznaczał Zalew Wiślany, od północy – Pregoła, na południu zaś – jezioro Drużno i rzeka Wąska. Od wschodu sięgała zaś aż do Litwy¹. Trzy bi-

skupstwa pruskie (pomezzańskie, warmińskie i sambijskie) miały zostać uposażone w trzecią część majątków ziemskich znajdujących się w poszczególnych diecezjach. Pozostałe przyznano zakonowi krzyżackiemu, z uwagi na znaczny wysiłek militarny, jaki ciążył na Krzyżakach w walce przeciwko Prusom. Pierwszy biskup warmiński Anzelm wybrał dla siebie środkową część. Podział diecezji warmińskiej na części biskupią i zakonną przebiegał w kilku etapach. Po raz pierwszy do porozumienia doszło 27 kwietnia 1251 r.², a następnie – 27 grudnia 1254 r. W tym ostatnim dokumencie wskazane było, że na wschodzie granica dochodzi do lasu zwanego Krakocin, położonego jedną milę na wschód od Reszla: „Ad nemus prefatum Krachotin Ita quod locus Castri Resl obtineat versus Poloniam miliare quod nemus predictum Krachotin”. Na południu sięgała zaś pola zwanego Curhsadel³.

W 2. poł. XIV w. doszło do poważnych sporów o przebieg granicy między dobrami biskupimi i zakonnymi. Sprawa dotyczyła północno-wschodniej części obszaru, w okolicy Reszla oraz Puszczy Galindzkiej. Ostatecznie 28 lipca 1374 r. zawarto korzystny dla zakonu układ, zatwierdzony następnie przez papieża Grzegorza XI. Największe straty biskupstwo warmińskie poniosło na obszarze Puszczy Galindzkiej, z którego Krzyżacy odebrali przeszło 6000 łanów. Wówczas to ukształtowana została wstępnie południowo-wschodnia granica dominium warmińskiego. Na interesującym nas obszarze przebiegała ona od wsi Kurki do lasu Krakocin położonego jedną milę od zamku w Reszlu: „[...] in Campo Curchussadil [...] ad Siluam Krakotin ita quod finis miliaris a Castro Resil”.

¹ *Codex diplomaticus Warmiensiis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands* (dalej: CDW), Bd. 1, Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860, Nr 5, s. 5–8; tamże, nr 6, s. 8–9; tamże, regest nr 11, s. 3; A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 23.

² CDW, Bd. 1, Nr 26, s. 47–49; M. Töppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858, s. 125–126; A. Szorc, *Dominium*, s. 24.

³ CDW, Bd. 1, Nr 31, s. 61–64.

W dalszej części dokumentu napisano, że wsie: Kocibórz, Ramoty i Klewno pozostały na obszarze dominium warmińskiego: „Sic tamen quod Ecclesia Warmiensis supradicta, suas villas videlicet Kathemedien, Ramothen et Clawusdorf integras et sine diminucione”⁴. Trudno jedno-

ten znajdował się już pod jurysdykcją zakonu krzyżackiego. W tej sytuacji w chwili lokacji Kociborza w 1361 r. biskup warmiński uważał, że jezioro znajduje się na obszarze podległym Warmii. Tenże zbiornik – „lacus Willike”, został również wymieniony wraz z 47 innymi jezio-

Ryc. 1. Wyspa na Stawie Młyńskim w Pilcu, przypuszczalne relikty średniowiecznej strażnicy (fot. R. Klimek)

znacznie ustalić, jak według biskupa miała przebiegać granica w tym regionie, zanim doszło do podpisania ugody w 1374 r. Pewne wnioski można jednak wyciągnąć na podstawie dokumentów i map archiwalnych. W 1361 r. miało miejsce nadanie dla wsi Kocibórz, położonej w pobliżu Legin, „campo Cathmedie circa bona laghinen et circa villam vlize”⁵. W powyższym dokumencie znajduje się informacja o prawie do wolnych połowów na własne potrzeby dla mieszkańców Kociborza w jeziorze Wilke⁶. Tak się składa, że po podziale z 1374 r. zbiornik

rami w kronice Jana Plastwicha jako zagarnięty w 1374 r. biskupstwu przez Krzyżaków⁷. Z jeziora Wilke wypływała rzeka Wilczka (*Wilkenfließ*)⁸, którą wymieniono w dwóch nadaniach. W dokumencie z 1426 r. potwierdzającym nadanie dla Robaw dodatkowych 7 włók występuje rzeka Wilczka i droga na Pilec: „Die Granzen bilden das Wilkenfließ, der Weg nach Pilcz, die Bistumsgrenze, eine Wiese der Brüder zu Rössel und Katmedien”⁹. Przed 1374 r. Pilec, w którym znajdowała się strażnica (ryc. 1), był pod jurysdykcją biskupa warmińskiego,

⁴ Tamże, Bd. 2, Nr 497, s. 513–517; A. Szorc, *Dominium*, s. 25.

⁵ CDW, Bd. 2, Nr 308, s. 324–325. Nazwa *Kathemedien* w języku pruskim oznaczała ‘koci las’. G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922, s. 57–58.

⁶ M. Pospiszylowa, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe*, Olsztyn 1990, s. 119. Jezioro Wilcze – dziś łąki na wschód od wsi Wola. Prus. *Wilkis* – ‘wilk’. G. Gerullis, *Die altpreussischen Ortsnamen*, s. 202.

⁷ J. Plastwich, *Chronicon de vitis episcoporum Warmiensium*, w: *Scriptores rerum Warmiensis*, Braunsberg 1866, s. 29.

⁸ G. Leyding, *Nazwy fizjograficzne*, w: *Kętrzyn – z dziejów miasta i okolic*, red. A. Wakar, Olsztyn 1978, s. 35. Rzeka płynąca na wschód od Robaw i Kociborza; nazwa Wilczka nie jest używana. Według Leydinga jest to lewy dopływ Izery, chociaż moim zdaniem zasza tutaj pomyłka, a chodzi o tę samą rzekę (Izerę w górnym biegu). Błąd ten został powielony w innych publikacjach: M. Biolik, *Die Namen der fließenden Gewässer im Flußgebiet des Pregel (Nazwy wód płynących dorzecza Pregoly)*, Stuttgart 1996, s. 215; M. Pospiszylowa, *Toponimia*, s. 119.

⁹ CDW, Bd. 4, Nr 107, s. 165.

o czym może świadczyć wzmianka spisana przez kronikarza Jana Plastwicha: „Item ab alia parte retro Resel a granica posita circa Piltcz per Seysten oraz ad granicam positam retro Resel iuxta castrum Piltcz”¹⁰.

Pewnych informacji na temat przebiegu dawnej granicy Warmii biskupiej dostarcza archiwalny plan Świętej Lipki z 1612 r. wykonany przez niejakiego Kretzmera, który był przysięgłym mierniczym biskupa¹¹. Powyższa mapa ma orientację zachodnią, ale nie określono skali. Zaznaczone zostały na niej okolice Świętej Lipki wraz z charakterystycznymi miejscami, jak klasztor, karczmy i drogi oraz przebieg granicy warmińskiej wraz z naniesionymi kamieniami granicznymi. Mapa ta zawiera jeszcze jedną ważną informację: rzeka wypływająca z jeziora Wirbel opisana jest jako stara granica: „Fluvius antiquus Limitaris”. Zapis ten podaje nowe fakty odnośnie do przebiegu granicy Warmii biskupiej sprzed 1374 r. Prawdopodobnie biskup uważał, że przechodziła ona od położonego milę od zamku w Reszlu punktu wyznaczonego w lesie Krakocin do jeziora Wirbel. Dalej, w kierunku południowym, granicę wyznaczała rzeka wypływająca z jeziora Wirbel do jeziora Dejnowa, na którego północnym krańcu leżała Święta Lipka, a na południowym – Pilec. W tej sytuacji biskup uważał zapewne, że do jego obszaru należała przynajmniej zachodnia część jeziora Dejnowa¹². W 1340 r. w okolicy dzisiejszej Świętej Lipki, nad jeziorem Dejnowa („lacus Denow”) niejaki Burchard otrzymał nadanie z rąk wójta warmińskiego Henryka Lutra. W dokumencie tym miejsce zostało opisane jako niebezpieczne z uwagi na pogan czczących tam swoje bóstwa żywołu, których należało się lękać: „[...] propter paganos, et dei inimicos, qui ibidem valde sunt

timendi”¹³. Niewątpliwie w czasach przedchrześcijańskich okolice Świętej Lipki były ośrodkiem kultu pogańskiego, który z czasem został przejęty przez Kościół¹⁴.

Kamienie graniczne

Na analizowanym obszarze granica przebiegała liniowo, a wytyczona została za pomocą sygnowanych kamieni i kopców. Bardzo interesującym dokumentem, w którym opisano punkty graniczne w okolicy Świętej Lipki, jest nadanie z czerwca 1431 r. Brat Jan, zarządca na zamku w Kętrzynie, sprzedaje w nim dwie lub trzy włóki lasu dwóm mieszczanom z Reszla: Piotrowi Bonnigemu i Piotrowi Bewczayli¹⁵. Las był położony przy granicy z Warmią – zaczynał się przy Ramtach, w pobliżu kamienia granicznego leżącego koło drogi do Bezlawk: „[...] czum ersten von Rammuthen grenzen be san dye czu Byszewelawken leyet, den abir von Rammothens grenzen, als der steyn steet”¹⁶. Następnie ciągnął się od jeziora Wirbel do granicy z *Lorenczen* (prawdopodobnie chodzi o Pieckowo), aż do miejsca, gdzie stoi kamień, na którym zostały wyrzeźbione pastorał biskupi oraz krzyż: „[...] and as andre ende des Wybels unde von Lorenczen grenzen bes czu **dem steyne, do eyn bisschoffstab an steet gehauen, unde eyn creucze**”. Ten niezwykle znak graniczny przetrwał do dzisiejszych czasów (ryc. 2). Wykonano go z czerwonego granitu o 100 cm wysokości, 90 cm szerokości i 45 cm grubości. Pastorał o wymiarach 49×9 cm został umieszczony na frontowej płaszczyźnie od strony Warmii, zaś od strony ziem zakonnych widnieje krzyż o wymiarach 24×12 cm. Kamień z pastorałem umieszczono w lesie zwanym Krakocin, 7 km w linii prostej od zamku w Reszlu. Biorąc pod uwagę fakt, że w średniowieczu na ziemiach

¹⁰ J. Plastwich, *Chronicon de vitis episcoporum Warmiensium*, s. 31. Na temat domniemanego położenia strażnicy w Pilcu wypowiedziałem się ostatnio w publikacji: R. Klimek, *Ruiny zamków i grodzisk z obszaru Warmii biskupiej na mapie Kaspra Hennenbergera z 1576*, „Studia Geohistorica”, 3, 2015, s. 57–58.

¹¹ Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie [dalej: AAWO], *Mapa bonorum sacrae Tiliae confecta a Jurato Geometra D. Kretzmer*, rkps, 1612, sygn. M 209.

¹² R. Simiński, *Od „solitudo” do „terra culta”. Przestrzeń jako przedmiot wyobrażeń w Inflantach i Prusach od XIII do początku XV wieku*, Toruń 2008, s. 91–96. Zdaniem Rafała Simińskiego pierwotnie granice na ob-

szarze Prus wytyczano w oparciu o naturalne elementy topograficzne, zaś od końca XIII w. daje się zauważyć tendencja wykorzystywania sztucznych znaków granicznych tworzących linie.

¹³ CDW, Bd. 1, Nr 305, s. 493.

¹⁴ R. Klimek, *Miejsca kultu Prusów na Warmii biskupiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 3, 2015, s. 377–378.

¹⁵ CDW, Bd. 4, Nr 376, s. 412.

¹⁶ Jest to wspomniany już kamień przy drodze Reszel–Święta Lipka, zaznaczony na mapie *Mapa bonorum sacrae Tiliae confecta a Jurato Geometra D. Kretzmer*. Dalej, co także wynika z tej mapy, dukt prowadził do Bezlawk.

pruskich miła wynosiła 7532,48 m, wiele wskazuje na to, że jest to punkt graniczny określony w dokumencie z 1254 r.: „Ad nemus prefatam Krachotin Ita quod locus Castris Resl obtineat

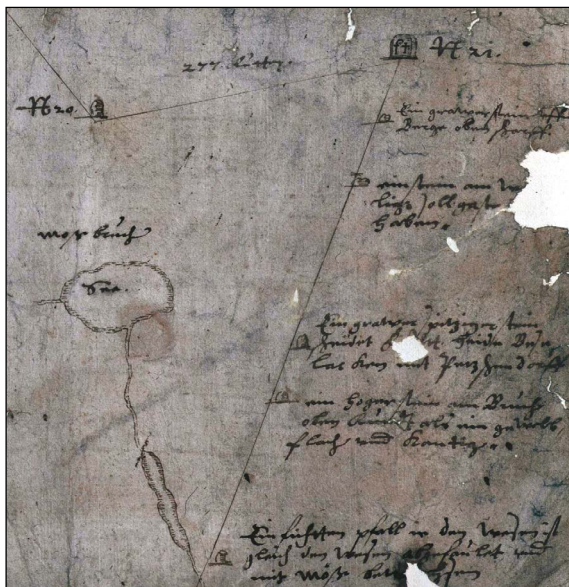

Ryc. 2. Kamień graniczny z pastorałem i krzyżem (fot. R. Klimek)

versus Poloniam miliare quod nemus predictum Krachotin”¹⁷. Insignia zostały wykute zapewne niebawem po tej dacie.

Obiekt ten pojawia się także na trzech rękopiśmiennych mapach granicznych Warmii z 1600 r. Nie były one jak dotąd obiektem badań naukowych, a są bardzo ciekawym źródłem, zawierającym wiele ważnych informacji na temat znaków granicznych, odległości między poszczególnymi punktami granicznymi, dróg, obiektów wodnych i miejscowości. Zawierają także cenny materiał ikonograficzny¹⁸. Pierwsza z nich, sporządzona przez Christoffa Voigta, przedstawia granicę Warmii z Prusami Książęcymi w okolicy Reszla, na linii Palusy–Grzęda–Krakocin. Narysowany jest na niej wspomniany kamień (ryc. 3), a z opisu możemy się dowiedzieć, że był koloru czerwonego i przedstawiał wizerunek biskupiego pastorału. W odległości 244 prętów (*ruten*) na zachód zaznaczony jest ko-

lejny kamień, wyznaczający zmianę kierunku przebiegu granicy z zachodu na północny zachód¹⁹. Podczas pracy terenowej ustaliłem, że obiekt ten usadowiony jest na wierzchołku kamiennieo-ziemnego kopca o średnicy 4 m i wysokości 80 cm (ryc. 4). Głaz ma kształt ostrosłupa o bokach ok. 50 cm. Na kamieniu leżącym w miejscu, gdzie przebiegała granica, wyźłobione są dwa krzyże o ramionach 7×7 cm (ryc. 5).

Ryc. 3. Fragment mapy Ch. Voigt, „Grenze zwischen Preußen und dem Ermland nördlich von Röbel auf der Linie Plausen – Sturmhübel – Krakocin”, 1600 z wizerunkiem kamienia z pastorałem.

Źródło: zbiory GStPK, sygn. A 10.113

Sygnowanie kamieni granicznych za pomocą wrytego wizerunku prostego krzyża było w średniowieczu zjawiskiem powszechnym, podobnie jak sypanie kopców granicznych z usytuowanym na wierzchołku kamieniem²⁰. Obiekt

¹⁷ CDW, Bd. 4, Nr 31, s. 63.

¹⁸ Geheimen Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin–Dahlem [dalej: GStPK]: Ch. Voigt, *Grenze zwischen Preußen und dem Ermland nördlich von Röbel auf der Linie Plausen – Sturmhübel – Krakocin*, 1600, sygn. XX, HA, A 10.113; *Grenze zwischen Preußen und dem Ermland von Gudnick im Kreis Rastenburg bis Kurkau und Hohenstein*, 1600, sygn. XX, HA, A 10.114; Ch. Voigt, *Grenze zwischen Preußen und dem Ermland von Lichtenstein (Gonschorowen) im Kreis Ortelburg bis Pötschendorf im Kreis Rastenburg*, sygn. XX, HA, A 10.115.

¹⁹ Odległości na mapach granicznych podane są w prętach cztermińskich (1 pręt = 4,325 m). Między dwoma wymienionymi kamieniami granicznymi według mapy są 244 pręty (1055,3 m), zaś w rzeczywistości – 1200 m.

²⁰ S. Bylina, *Drogi – granice – mosty. Studia o przestrzeni sakralnej w średniowieczu*, Warszawa 2012, s. 68–72. Kopce graniczne położone narożnie (*scopuli angulares*) były bardziej wyeksponowane niż tzw. kopce ościenne, zwane *scopuli parietales*. Zob. R. Kiersnowski, *Znaki graniczne w Polsce Średniowiecznej*, „Archeologia Polski”, 5 (2), 1960, s. 73–74.

Ryc. 4. Kopiec graniczny z kamieniem (fot. R. Klimek).
Źródło: zbiory GStPK, sygn. A 10.113

Ryc. 5. Znak krzyża na kamieniu granicznym (fot. R. Klimek)

ten został naniesiony także na anonimowej mapie z 1600 r., przedstawiającej granicę Warmii między Gudnikami i Kurkami (ryc. 6) oraz na późniejszych mapach pruskich kartografów – Józefa Narońskiego (ryc. 7)²¹ i Samuela Suchodołca (ryc. 8)²². Na pierwszej z omawianych

w tej publikacji map Voigta zaznaczone są także pozostałe znaki graniczne położone między kamieniem z pastorałem a rzeką wpływającą do jeziora Wirbel. Znajdują się tam sygnatury z opisem czterech kamieni (położenie trzech z nich udało mi się potwierdzić w terenie – ryc. 9, 10)

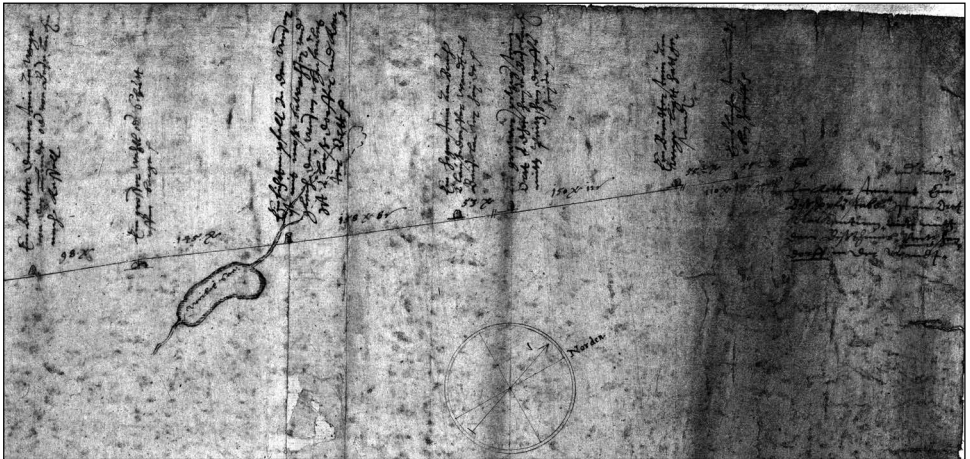

Ryc. 6. Fragment mapy „Grenze zwischen Preußen und dem Ermland von Gudnick im Kreis Rastenburg bis Kurkau und Hohenstein”, 1600, z okolicą Świętej Lipki.
Źródło: GStPK, sygn. A 10.114

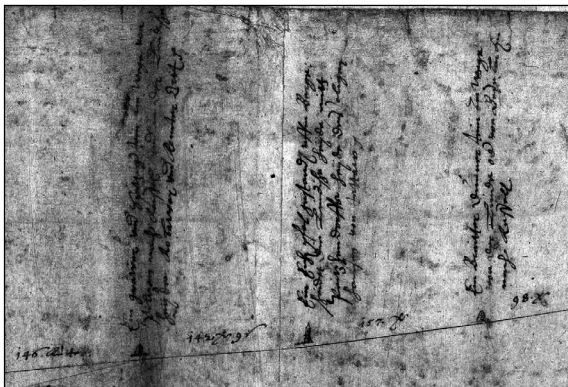
²¹ GStPK, J. Naronski, *Districtus Rastemborgensis*, sygn. XX, HA, F 10328. Punkt graniczny został zaznaczony za pomocą sygnatury x.

²² GStPK, S. Suchodoletz, *Rastenburg Grenzkarte der Ämter Rastenburg und Seehesten sowie Ämter, Schlösser, Städte, Klöster, Kirchen und adlige Familien im Ermland*, 1705, sygn. XX, HA, D 10033. Na mapie obiekt opisany jest jako Stein.

Ryc. 11. Fragment mapy granicznej od kamienia z pastorałem do kamienia przy drodze do Reszla, Ch. Voigt, „Grenze zwischen Preußen und dem Ermland von Lichtenstein (Gonschorowen) im Kreis Ortelburg bis Pötschendorf im Kreis Rastenburg”.
 Źródło: GSTPK, sygn. A 10.115

Ryc. 12. Fragment mapy granicznej od kamienia przy drodze do Reszla do kamienia przy drodze do Pilca, Ch. Voigt, „Grenze zwischen Preußen und dem Ermland von Lichtenstein (Gonschorowen) im Kreis Ortelburg bis Pötschendorf im Kreis Rastenburg”

duże znaczenie, gdyż stanowił odcinek szlaku prowadzącego z Królewca do Grodna²⁴. Głaz leżący przy tej drodze dotrwał do naszych czasów. W 1750 r. bezpośrednio obok niego została wybudowana kolumna graniczna, która nadal stoi przy starym leśnym dukcie (ryc. 13). 157 prętów dalej leżał kolejny punkt w postaci pala granicznego. Według moich ustaleń znajdował się on na kulminacji wzgórza o wysokości bezwzględnej

137 m²⁵. Następny kamień graniczny oddalony był o 142 pręty i leżał przy drodze z Reszla do Pilca. Choć w którymś momencie został przewrócony, to znajduje się w tym miejscu do dziś (ryc. 14). Jest to czerwony granit o rozmiarach 60×60 cm. W jego centralnej części widnieje wyłobiony krzyż o wymiarach 7×7 cm. Bezpośrednio na północny wschód od kamienia granicznego, zaznaczono na mapie stary dukt z Reszla do Pilca.

²⁴ Na taki wariant szlaku wskazuje ks. Władysław Szulist. Zob. W. Szulist, *Ważniejsze lądowe szlaki handlowo-komunikacyjne Warmii i Mazur w XVI–XVIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2–3, 1972, s. 301 oraz mapę Samuela Suchodolca, na której odcinek prowadzący z Reszla przez Suśniki i Trzeciaki na Łankiejmy podpisany jest „Straße nach Königsberg”: GSTPK, S. Suchodolez, *Rastenburg Grenzkarte der Ämter Rastenburg und Seehesten sowie Ämter, Schlösser, Städte*,

Klöster, Kirchen und adlige Familien im Ermland, 1705, sygn. XX. HA, D 10033. Dalej z Reszla w kierunku Grodna szlak ten biegł przez Kętrzyn, Giżycko, Wydminy i Elk. Friedrich Bruns i Hugo Weczerka główną drogę z Królewca do Grodna przez Bartoszyce i Kętrzyn zaznaczyli jednak z pominięciem Reszla i Świętej Lipki. F. Bruns, H. Weczerka, *Hansische Handelsstrassen Atlas*, Köln–Graz 1962, k. 45.

²⁵ *Meßtischblatt Nr 1993, Heiligelinde*, skala 1:25 000, Berlin 1928.

Ryc. 13. Kolumna graniczna z 1750 r. i stary trakt z Królewca do Grodna (fot. R. Klimek)

Ryc. 14. Wywrócony kamień graniczny przy starej drodze do Pilca (fot. R. Klimek)

W terenie widoczny jest w tym miejscu niewielki zarośnięty wąwóz o głębokości ok. 0,5 m i szerokości ok. 4 m, zapewne relikw dawnego traktu²⁶. Dalej przechodzi on w drogę polną (fot. 15). Na mapie z 1600 r. odcinek graniczny od jeziora Wirbel do kamienia przy starej drodze do Pilca wynosi 542 pręty, co odpowiada 2,344 km. W rzeczywistości odcinek ten ma długość 2,5 km.

Ryc. 15. Relikty starego duktu Reszel-Pilec przy granicy Warmii (fot. R. Klimek)

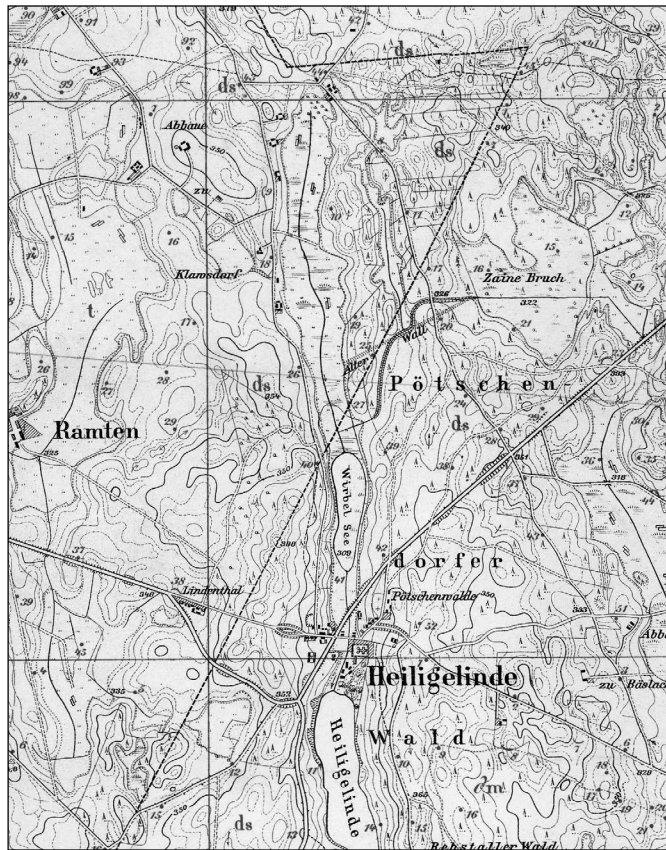
²⁶ W przeszłości stara droga z Reszla na Pilec miała dużo większe znaczenie. Na fakt ten zwraca uwagę m.in. Władysław Szulist, który uważa ją za

odcinek szlaku łączącego Bartoszyce z Mrągowem. Zob. W. Szulist, *Ważniejsze lądowe szlaki*, s. 315.

Wały podłużne

Obok kamieni granicznych ciekawą pozostałością zachowaną na dawnej granicy Warmii biskupiej są wały podłużne²⁷. Według niemieckiego badacza Hansa Cromego w okolicy Świętej Lipki i Pieckowa znajdował się wał zwany Szwedzkim Szańcem²⁸. Miał on przebiegać wzdłuż granicy Warmii, od bagna zwanego

Sajno²⁹ w kierunku północno-wschodnim. Według pochodzącego z lat 90. XIX w. sprawozdania Georga Bujacka wał wyłaniał się z lasu przy wsi Ramty i biegł w kierunku Pieckowa. Weryfikując go, Bujack zauważył, że w większości jest rozmyty – widoczne miały być jedynie trzy odcinki w lesie koło Pieckowa o długości

Ryc. 16. Fragment mapy „Geognostische Agronomische nr 1993, Heiligelinde“, skala 1:25 000, Berlin 1897 z zaznaczonym wałem podłużnym – Alter Wall

²⁷ Tematyka wałów podłużnych na ziemiach polskich została omówiona przez Elżbietę Kowalczyk. E. Kowalczyk, *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987. O wałach znajdujących się na obszarze Warmii pisali zaś Anna Bitner-Wróblewska, Andrzej Piotrowski i Robert Klimek. Zob. A. Bitner-Wróblewska, A. Piotrowski, *Wały podłużne w okolicach Biskupca w woj. olsztyńskim. Przyczynek do pochodzenia i chronologii tego typu obiektów na obszarze południowej Warmii*, „Ko-

munikaty Mazursko-Warmińskie”, 1–4, 1990, s. 133–140; R. Klimek, *Funkcjonowanie i obecny stan zachowania średniowiecznych wałów podłużnych w południowej części dominium warmińskiego*, „Pruthenia”, 3, 2008, s. 163–206.

²⁸ H. Crome, *Längswälle in Ostpreußen*, „Mannus”, 29, 1937, s. 89; E. Hollack, *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*, Glogau–Berlin 1908, s. 56.

²⁹ G. Leyding, *Nazwy fizjograficzne*, s. 34 (niem. Zaine Bruch).

165, 80 i 150 kroków³⁰. Na mapach sztabowych z 1897 r. zaznaczony został kolejny obiekt, zwany Alter Wall (ryc. 16)³¹, położony między dopływem jeziora Wirbel a bagnem Sajno. Wał miał przebiegać z południowego zachodu na północny wschód, a jego długość wynosiła ok. 700 m. Według archiwalnego sprawozdania

jest także na mapie z 1600 r. W okolicy Świętej Lipki istnieje jednak więcej tego typu umocnień, a najbardziej okazały wał podłużny położony jest na południe od tej miejscowości (fot. 17). Na podstawie mapy Józefa Narońskiego można ustalić, że przebiegał on granicą wójtostw sześnerńskiego i kętrzyńskiego w kierunku Warmii³³.

Ryc. 17. Wał podłużny położony przy drodze Święta Lipka–Pilec (fot. R. Klimek)

pochodził z czasów stoczony w 1311 r. bitwy pod Wopławkami. Wał ten miał zostać zniwelowany przy pracach melioracyjnych i wycince lasu, która miała miejsce w latach 1899–1916³². Podczas weryfikacji terenowej ustaliłem, że nie ma już żadnego śladu po umocnieniu zwanym Alter Wall. Zgodnie z relacją Bujacka wał graniczny jest rozmyty i możliwy do uchwycenia jedynie w trzech miejscach. Najwyraźniej prezentuje się w pobliżu leśnej drogi, która zaznaczona

Położony jest przy drodze ze Świętej Lipki do Pilca, uczęszczanej w czasach nowożytnych i najprawdopodobniej także w średniowieczu³⁴. Ma on głęboką fosę i sięga do 4 m wysokości. Obiekt ten nie jest szerzej znany w literaturze przedmiotu – zlokalizowałem go w 2005 r.³⁵

Zastanawiające jest, w jakim celu w okolicach Świętej Lipki wznoszono umocnienia liniowe. Wał graniczny w lesie pieckowskim prawdopodobnie nie pełnił roli militarnej. Zwyczaj ich sypania na

³⁰ Museum für Vor- und Frühgeschichte Archiv w Berlinie [dalej: MVF], PM-A 1568/1, Heiligenlinde, Kr. Rastenburg.

³¹ *Geognostische Agronomische nr 1993, Heiligenlinde*, skala 1:25 000, Berlin 1897; *Agronomische Bohrungen nr 1993, Heiligenlinde*, skala 1:25 000, Berlin 1897.

³² MVF, PM-A 1568/1, Heiligenlinde, Kr. Rastenburg, sprawozdanie bez podpisu. Jest to jednak hipoteza mało prawdopodobna. Wopławki znajdują się w odległości 14 km od tego miejsca. W opisie bitwy jest mowa o budowaniu przez Litwinów zasieków na polu zwanym Wopławki (*campum Woplawoc*), a nie wału podłużnego. Bitwa miała dosyć dynamiczny przebieg, więc nie było też czasu, aby usypać tak długie umocnienie liniowe. Petrus de Dusburgk, *Chronica Terrae Prussiae*, oprac. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007, s. 242; *Die Chronik Wigands von Marburg*, w: *Scriptores*

rerum Prussicarum, Bd. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863, s. 456.

³³ GSTPK, J. Naronski, *Districtus Rastemborgensis*, sygn. F 10.328.

³⁴ AAWO, *Mappa bonorum sacrae Tiliae confecta a Jurato Geometra D. Kretzmer*.

³⁵ W kwietniu 2005 r. zgłosiłem wał na piśmie do warmińsko-mazurskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków, lecz według moich ustaleń obiekt nie został ujęty w dokumentacji AZP. Niedawno wzmiankowano go natomiast w publikacji Seweryna Szczepańskiego. Zob. S. Szczepański, *Bezławki i okolice w kontekście osadniczym plemiennej Barcji oraz kętrzyńskiego okręgu*, w: *Bezławki – ocalić od zniszczenia*, red. A. Koperkiewicz, Gdańsk 2013, s. 20.

granicach ziemskich był znany i praktykowany w średniowieczu³⁶. Wał położony na południe od Świętej Lipki oprócz funkcji granicznych miał jeszcze zapewne dodatkowo znaczenie militarne. Niewykluczone, że podobną funkcję mógł pełnić także nieistniejący już Alter Wall. Jak dotąd nie przeprowadzono badań archeologicznych tych obiektów, ale wydaje się wielce prawdopodobne, że pochodzą z okresu średniowiecza. Może to potwierdzać dokument z 1431 r., w którym prokurator z Rastenburga prosi wielkiego mistrza o napisanie do biskupa w sprawie zabezpieczenia granic dominium przez założenie na nich umocnień, które zostały już wykonane w krzyżackich okręgach w Szestnie i Rastenburgu: „[...] wo is is meist not were, lanwere welde lassen lege und aldo och alsust wurde bestalt die grence”³⁷. Można przypuszczać, że zainteresowanie Krzyżaków obronnością granic terytoriów wynikało z obawy, że wróg mógłby wtargnąć na ich ziemie przez słabiej chronione obszary Warmii³⁸.

Zakończenie

Granica Warmii biskupiej w okolicach Świętej Lipki przebiega przez obszary zalesione, dzięki czemu niektóre kamienie graniczne zachowały się do dzisiejszych czasów. Szczególnie ważnym punktem granicznym jest kamień z wizerunkiem pastorała i krzyża – jedyny dotąd zachowany średniowieczny znak graniczny na obszarze dawnych ziem pruskich. Drugim ważnym punk-

tem granicznym jest kopiec, na szczycie którego znajduje się kamień z dwoma wyżłobionymi krzyżami. Prawdopodobnie także on ma metrykę średniowieczną. Przy zakładaniu kopców granicznych zdarzało się, że zakopywano pod nimi pojemnik z zapisaną informacją o granicy³⁹. Niewykluczone, że taką właśnie niespodziankę przykrywa również ten kopiec. Bardzo ważne jest, aby tego typu obiekty zostały objęte ochroną, aczkolwiek nie są one jeszcze znane służbom konserwatorskim. Pewien problem stanowi podejście pracowników Warmińsko-Mazurskiego Urzędu Ochrony Zabytków do tego typu pomników historycznych. W 2006 r. zgłaszałem istnienie dziewięciu zachowanych kamieni granicznych Warmii biskupiej, usadowionych na kopcach, które znajdują się na granicy obecnego powiatu olsztyńskiego i szczycieńskiego, koło wsi Rumy⁴⁰. Zgłoszenie pozostało jednak bez efektu, ponieważ historyczne znaki graniczne zostały uznane przez pracowników WUOZ za współczesne oznaczenia podziału lasów. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że omawiany w niniejszym artykule odcinek granicy warmińskiej koło Świętej Lipki jest niezwykle cenny pod względem kulturowym i historycznym. Oprócz kamieni granicznych i kopców zachowały się tam również wały podłużne oraz stare dukty leśne, którymi kilkadziesiąt lat temu przejeżdżały dylizanse z Królewca do Grodna. Był to wówczas szlak komunikacyjny o zasięgu międzyregionalnym. ■

³⁶ R. Kiersnowski, *Znaki graniczne w Polsce*, s. 285–286.

³⁷ CDW, Bd. 4, Nr 381, s. 420–421.

³⁸ J. Ptak, *Wojskowość średniowiecznej Warmii*, Olsztyn 1997, s. 122. Zdaniem Jana Ptaka *Landwehr* mogło oznaczać wały usypane z ziemi lub popospolite ruszenie w celu obrony granic.

³⁹ S. Bylina, *Drogi – granice – most*, s. 70.

⁴⁰ R. Klimek, *Nieznane kamienie graniczne Warmii biskupiej*, w: *Kamienie w historii, kulturze i religii*, red. R. Klimek, S. Szczepański, Olsztyn 2010, s. 12.

Bibliografia

Źródła wydane drukiem

- Die Chronik Wigands von Marburg*, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 2, Hrsg. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig 1863.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 2, Hrsg. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1864.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 3, Hrsg. C.P. Woelky, Leipzig 1874.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, Bd. 4, Hrsg. V. Röhrich, F. Liedtke, H.S. Braunsberg 1935.
- Petrus de Dusburgk, *Chronica Terrae Prussiae*, wyd. J. Wenta, S. Wyszomirski, Kraków 2007.
- Plastwich J., *Chronicon de vitis episcoporum Warmiensium*, w: *Scriptores rerum Warmiensium oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, Bd. 1, Hrsg. J.M. Saage, C.P. Woelky, Braunsberg 1866.

Literatura przedmiotu

- Biolik M., *Die Namen der fließenden Gewässer im Flussgebiet des Pregel (Nazwy wód płynących dorzecza Pre-goby)*, Stuttgart 1996.
- Bitner-Wróblewska A., Piotrowski A., *Wały podłużne w okolicach Biskupca w woj. olsztyńskim. Przyczynek do pochodzenia i chronologii tego typu obiektów na obszarze południowej Warmii*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1–4, 1990, s. 133–140.
- Bruns F., Weczerka H., *Hansische Handelsstrassen Atlas*, Köln–Graz 1962.
- Bylina S., *Drogi – granice – most. Studia o przestrzeni publicznej i sakralnej w średniowieczu*, Warszawa 2012.
- Crome H., *Längswälle in Ostpreußen*, „Mannus”, 29, 1937, s. 69–90.
- Gerullis G., *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin–Leipzig 1922.
- Hollack E., *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*, Glogau–Berlin 1908.
- Kiersnowski R., *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*, „Archeologia Polski”, 5 (2), 1960, s. 257–289.
- Klimek R., *Funkcjonowanie i obecny stan zachowania średniowiecznych wałów podłużnych w południowej części dominium warmińskiego*, „Pruthenia”, 3, 2008, s. 163–206.
- Klimek R., *Miejsca kultu Prusów na Warmii biskupiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 3, 2015, s. 365–386.
- Klimek R., *Nieznane kamienie graniczne Warmii biskupiej*, w: *Kamienie w historii, kulturze i religii*, red. R. Klimek, S. Szczepański, Olsztyn 2010, s. 129–134.
- Klimek R., *Ruiny zamków i grodzisk z obszaru Warmii biskupiej na mapie Kaspra Hennenbergera z 1576 r.*, „Studia Geohistorica”, 3, 2015, s. 48–62.
- Kowalczyk E., *Systemy obronne wałów podłużnych we wczesnym średniowieczu na ziemiach polskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1987.
- Leyding G., *Nazwy fizjograficzne*, w: *Kętrzyn. Z dziejów miasta i okolic*, red. A. Wakar, Olsztyn 1978, s. 29–36.
- Pospiszylowa M., *Toponimia południowej Warmii. Nazwy terenowe*, Olsztyn 1990.
- Ptak J., *Wojskowość średniowiecznej Warmii*, Olsztyn 1997.
- Simiński R., *Od „solitudo” do „terra culta”. Przestrzeń jako przedmiot wyobrażeń w Inflantach i Prusach od XIII do początku XV wieku*, Toruń 2008.
- Szczepański S., *Bezlawki i okolice w kontekście osadniczym plemiennej Barcji oraz kętrzyńskiego okręgu*, w: *Bezlawki – ocalić od zapomnienia*, red. A. Koperkiewicz, Gdańsk 2013, s. 14–38.
- Szorc A., *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.
- Szulist W., *Ważniejsze lądowe szlaki handlowo-komunikacyjne Warmii i Mazur w XVI–XVIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2–3 (116–117), 1972, s. 297–319.
- Töppen M., *Historisch-comparative Geographie von Preussen*, Gotha 1858.

Traces of the Medieval Border of Warmia between Reszl and Święta Lipka

Summary

The diocese of Warmia was established on July 28th, 1243, when the region of Prussian lands was divided into four dioceses: of Chełm, of Pomorze, of Warmia, and of Sambia. The bishopric of Warmia was to be endowed with a third of estates belonging to the diocese, whereas the remaining part was to be in the possession of the Teutonic Order. The division of the Warmia diocese into parts belonging to the bishopric and the Knights proceeded in several stages: the initial agreement was reached on April 27th, 1251; further arrangements were decided on December 27th, 1254. The last document states that the eastern border reaches up to the Krakocin forest lying one mile to the east of Reszl. In the 2nd half of the 14th c. serious arguments followed regarding the location of the border between the estates of the bishopric and the Order. Ultimately, on July 28th, 1374, an agreement was signed and approved of by Pope Grzegorz XI, setting favourable conditions for the Order.

The historic border of Warmia between Święta Lipka and Reszl proves an extremely interesting issue. It includes many border stones and mounds which have survived up until today virtually in an unchanged form.

Of particular interest is a border stone made of red granite, with an episcopal crozier and cross carved into it. The object was listed in a document from 1431. All border stones enumerated in the publication are featured in archival maps from the turn of the 16th c. Alongside border stones, objects of interest lying on the historic border of Warmia are longitudinal shafts. Two stretches of this type of fortifications have survived up until the present times. Yet another curiosity are the forest ducts running across the former border, two of which used to be of an inter-regional importance.

The border of Warmia in the region of Święta Lipka runs across forested areas, which is the reason why most border Stones have survived until today. The hitherto expert literature on the subject includes no mention of these – the present publication constitutes an attempt to verify the course of this stretch of the Warmia border, on the basis of source materials and cartographic documents. The section of the border discussed here, located in the vicinity of an important religious site of Święta Lipka is of great significance in terms of its cultural and historical value. ■

Słowa kluczowe: Warmia, granica Warmii, kamienie graniczne

Keywords: Warmia, border of Warmia, border stones

mgr Robert Klimek (Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie), z wykształcenia politolog, z zamiłowaniem badacz kultury materialnej Prusów. Prowadzi badania interdyscyplinarne, głównie na temat krajobrazu kulturowego pozostałości Prusów (grodziska, wały podłużne, obiekty kultu). Pisze doktorat o szlakach komunikacyjnych Warmii biskupiej w latach 1243–1466 (e-mail: robertusklimek@wp.pl)